
İslam ve Avrupa Entegrasyonu

Ramazan Kılıncı °

Papa 16. Benediktus'un 12 Eylül'de daha önce ders verdiği Almanya'nın Regensburg Üniversitesi'nde akademisyenlere hitaben yapmış olduğu konuşma kısa sürede dünya gündemine oturdu. Papa konuşmasında, 14. yy. Bizans imparatoru Manuel Paleologos'un İranlı bir bilim adamı ile yaptığı görüşmeden alıntılar yaparak Hz. Muhammed'in insanî olmayan şeytanî mesajlar getirdiğini ve İslamı kılıçla yaymaktan başka insanlığa yeni bir şey ve-remediğini aktardı. Papa konuşmasını İslam'da Tanrı ile akıl arasındaki bağların zayıflığını belirterek sürdürdü.¹ Bu konuda fikirleri sorulan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Papa'yı siyasetçi gibi konuşmakla eleştirdi.² Başbakan Erdoğan'ın konuşmasının üzerinden daha 24 saat bile geçmeden İtalyan Hıristiyan Demokratlar, bir basın açıklaması yaparak Türkiye'nin AB üyeliği talebinin dondurulmasını istediler. Hristiyan Demokratların Meclis Grup Başkanı Luca Volonte, Erdoğan'ın Papa'nın sözlerine ilişkin eleştirilerine, "Erdoğan'ın ülkesinde insan hakları da, kadına saygı da, din özgürlüğü de yok. Papa'nın tarih, akıl ve dine çağrısını da tatsız buluyor. Avrupa Birliği, Türkiye'nin üyelik talebine ilişkin süreci dondurmmalıdır" açıklaması ile cevap verdi.³

° Arizona State Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü öğretim görevlisidir. Avrupa'da din devlet ilişkileri ve din özgürlüğü üzerine çalışmaktadır. Email: ramazan@su.edu.

¹ Papa 16. Benedikt, "Meeting with the Representatives of Science: Lecture of the Holy Father," Regensburg Üniversitesi, 12 Eylül 2006. Konuşmanın tam metnine Papalığın internet sayısından ulaşılabilir: http://www.vatican.va/holy_father/her/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_en.html.

² "Papa din adamı gibi değil bir siyasetçi gibi konuşmuş," *Yeni Şafak*, 17 Eylül 2006.

³ "İtalyan sağından Erdoğan'a AB tehdidi," *Yeni Şafak*, 17 Eylül 2006.

Avrupa Birliği'nin siyasal yapısı göz önünde bulundurulduğunda Volonte'nin bu sözlerini anlamlı bir çerçeveye oturtmak mümkün görünmemektedir. Erdoğan'ın medeniyetlerarası çatışmaları tetikleyebilecek bir açıklamayı eleştiriye tabi tutması, AB'nin insan hakları ve demokratikleşme vurgulu kimliği ile uyumsuz değildir. Peki Volonte'nin sözleri ne anlama gelmektedir? Bu sözler ölçsüz bir siyasetçinin saçmalıklarından mı ibarettir? Maalesef durum bu kadar basit değildir. Volonte'nin sözleri Avrupa'da büyümekte olan bir buzdağının suyun yüzüne çıkan kısmıdır. 11 Eylül sonrası Avrupa'da yükselmekte olan İslam karşıtlığı, Avrupa entegrasyonunun bir değişkeni hâline gelmeye başlamıştır. İslam, son 5-6 yıldır çeşitli vesilelerle sık sık Avrupa'nın gündemine gelmiş, önemli tartışmaların konusu olmuştur. Londra'daki bombalama olayları, Danimarka'daki karikatür krizi, Hollanda'da bir film yapımcısının Fas asıllı bir Müslüman tarafından öldürülmesi, Fransa'daki başörtüsü yasağı ve göçmenlerle ilgili sorunlar yakın zamanda İslam'ı Avrupa'nın gündemine oturtmuş önemli bazı olaylardır. Bu olaylar sonuçları itibariyle Avrupa'daki bütün Müslümanları etkilemiş ve Avrupa'da İslam-karşıtı bir dalganın güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada yükselmekte olan İslam-karşıtlığının Avrupa entegrasyonundaki rolü incelenecektir. Çalışmada temel olarak şu iddia edilmektedir: İslam, Avrupa'da kamusal alanda görünürlüğünü artırdıkça Avrupa'nın siyasal söylemleri yerini daha irrasyonel olan kültürel söylemlere bırakıyor. Siyasal ve kültürel alanlar arasındaki sınırlar belirsizleşiyor; kültür, siyasetin belirleyici bir değişkeni hâline geliyor. Bunun bir aşama ötesinde ise müzakere ve muhakemeye dayalı siyaset, yerini kutuplaşmaya dayalı kimlik politikalarına bırakıyor. Avrupa, geleceğe dönük siyasî bir birlik olmak ve geçmişinin mirası tarafından tanımlanan kültürel bir yapı kalmak arasında kimlik savrulmaları yaşıyor. Aşağıda iki bölüm hâlinde Avrupa'da yükselmekte olan bu trende kısaca işaret edilecektir. İlk bölümde bu trendin izleri tek tek AB ülkelerinin daha ulusal bir düzeyde Müslüman göçmenlerle olan ilişkilerinde sürülürken, ikinci bölümde nüfusunun %95'ten fazlası Müslüman olan Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili tartışmalara bu eğilimin nasıl yansıdığı gösterilmeye çalışılacaktır. Daha sonra da Avrupa'daki bu yükselen eğilimin nedenleri üzerinde kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Fakat bu değerlendirmelere geçmeden önce AB'nin siyasal karakteri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Siyasal Bir Proje Olarak Avrupa Birliği

Avrupa Birliği siyasal terimlerle tanımlanan bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda çalışan uzmanlar, farklı teorik yaklaşımlara sahip olsalar da Birliği ayakta tutan dinamikleri rasyonel, siyasî süreçlerin içinde gelişen ve siyasal aktörlerin katılımı ile şekillenen birer olgu olarak tanımlarlar. Mesela

Joseph Grieco ve John Mearsheimer gibi realist uluslararası ilişkiler ekolünden bazı uzmanlar, AB'yi üye devletlerin ortak ulusal çıkarlarının ayakta tuttuğunu, birliğin ömrünün de ancak bu çıkarların devamlılığı ile sınırlı kalabileceğini savunmuşlardır. Buna göre AB entegrasyonu devletlerin rasyonel tercihlerinden kaynaklanan siyasî bir projedir.⁴ Bu pozisyona yakın bir tezi bir kaç nüansla dillendiren Andrew Moravcsik, Geoffrey Garrett, Joseph Nye, Robert Keohane gibi daha “kurumsalci” yaklaşıma sahip yazarlara göre de AB, ortak çıkar merkezli siyasal bir projedir; ancak çıkar merkezli stratejik etkileşimin tek aktörü devlet değildir.⁵ Ulusal ve uluslararası bir çok aktör de bu stratejik oyunun bir parçasıdır. “Tarihî” tonu ağır basan bir kurumsalcılığı savunan Paul Pierson da “siyasal” süreçleri teorisinin merkezine oturtur.⁶ Pierson’a göre de üye devletleri entegrasyona motive eden faktör ulusal çıkarlarıdır. Ne var ki üye devletler, baştan itibaren AB karşısında bağımsız kalmak istemelerine rağmen, zamanla bir çok alanda mutlak egemenliklerini yitirirler. Pierson’a göre bu durumun en temel nedeni zamandır. Çünkü, siyasal aktörler politika oluşturma sürecinde kısa vadeli endişelerin gölgesinde uzun vadeli hesapları ihmal ederler; en başta hedefledikleri bazı hedeflere zaman içinde değişen şartlar yüzünden her zaman ulaşamazlar; ve politika tercihleri zaman içerisinde değişime uğrayabilirken uluslararası organizasyonların yapılarının bu değişimlerle uyumlu kalmasını sağlamak her zaman kolay olmayabilir.

Bu teorik yaklaşımlara paralel olarak, bütünleşmenin aktörleri olan devletler ve AB yetkilileri de birliğin “siyasî” karakterine sürekli vurgu yapmışlar, oluşturulmaya çalışılan “Avrupa” kimliğini tarihî mirastan ziyade daha evrensel siyasî değerlerle tanımlama yoluna gitmişlerdir. Mesela Avrupa bütünleşmesi yolunda en önemli anlaşmalardan birisi olan 1992 Maastricht Anlaşması birliğin değerlerini sıralarken “özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü” ilkelerini zikreder. Avrupa bütünleşmesinin dönüm noktaları olan Amsterdam (1997), Nice (2001) gibi anlaşmalarda da bu ilkelere yapılan vurgu korunmuştur. Bu noktada en tartışmalı belgelerden

⁴ Joseph M. Grieco, “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism.” *International Organization* Cilt 42, 1988, s. 485-507; John J. Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions,” *International Security*, Cilt 19 No. 3, 1994/1995, s. 5-49.

⁵ Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998; Geoffrey Garrett, “International Cooperation and Institutional Choice: The European Community’s Internal Market,” *International Organization* Cilt 46 No 2, İkbahar 1992, s. 533-560; Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, Little Brown, 1977.

⁶ Paul Pierson, “The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis,” *Comparative Political Studies*, Cilt 29 No 2, Nisan 1996, s. 123-163.

birisi olan AB anayasasında bile Avrupa'nın tarihî mirasından ziyade evrensel siyasal değerlerle tanımlanmasında karar kılınmıştır. Hazırlanması aşamasında, Katolik kilisesinin ve Hıristiyan demokratların çabalarına rağmen tarihi mirasa yapılan vurgu "Avrupa'nın kültürel, dinî ve hümanist tecrübesinden ilham alarak" ifadesi ile sınırlı tutulmuş, "Avrupalılık"ı tanımlamada "insan hakları, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü" gibi evrensel değerlere daha güçlü bir vurgu yapılmıştır.

AB'nin aday ülkelerle yapmış olduğu müzakerelere, ilerleme raporlarına ve aday ülkelerin bu çerçevede gerçekleştirdikleri reform çalışmalarına bakıldığı zaman AB'nin "siyasî" niteliği açıkça görülecektir. AB, tarihinin son 10-15 yılında, tarihî ve kültürel olarak "dışlayıcılık" içermeyen, kimliğinin inşasında ve bu çerçevede diğer aktörlerle olan münasebetlerinde siyasî kriterleri esas alan bir uluslararası yapı olmuştur. AB'nin parçası olmak ya da olmamak bu kriterlere uyumla belirlenmiştir. Ne var ki bu durum, Avrupa'da İslam'ın görünürlüğünün artması ile birlikte bir değişme eğilimi göstermiştir. Her ne kadar bu durum bariz bir şekilde AB'nin resmî politikalarına yansımamışsa da böyle bir trendin hem Avrupa ülkelerinde hem de AB nezdinde en azından söylemsel olarak varlığından söz edebiliriz.

Avrupa Ülkelerindeki Müslüman Göçmenler

Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya savaşı sonrası ekonomilerini yeniden yapılandırma sürecinde ihtiyaç duydukları işgücünü Müslüman göçmenlerle kapatma yolunu seçmeleri Müslüman nüfusun Avrupa'ya yerleşmeye başlamasına neden olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren göçmen sayısı hızla artmış, 1973 ekonomik bunalımında bu göçmenler ülkelere gönderilmek istenmişse bile bu mümkün olmamış, tersine göçmenlerin sayısı işçilerin ülkelerinden ailelerini de Avrupa ülkelerine getirmeleri ile birlikte daha da artmıştır. İlk başlarda kendi ülkelerine dönmek maksadı ile gelen göçmenlerin bir çoğu ailelerini getirdikten sonra Avrupa ülkelerinde yaşamaya karar vermişlerdir. Avrupa'da yaşayan Müslümanların sayısı bugün 15 milyonun üzerindedir. Müslüman nüfusun artması ile birlikte bu nüfusun "entegrasyonu" ile ilgili sorunlar gündeme gelmiş, bu sorunlar 11 Eylül'den sonra daha da şekil değiştirerek Avrupa gündemine oturmuştur. Burada kısaca entegrasyon sorunlarına değinilerek bu sorunların zamanla nasıl "kimlik" eksenli tartışmaların konusu olmaya doğru evrildiği gösterilecektir.

Tablo 1: Bazı Avrupa Ülkelerindeki Müslüman Nüfusu⁷

Ülke	Nüfus	Müslüman	
		Nüfusu	Oran (%)
Almanya	82.500.000	3.000.000	3,6

⁷ Bu tablo BBC'nin verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Bu verilere <http://news.bbc>.

Avusturya	8.200.000	339.000	4.1
Belçika	10.300.000	400.000	0.4
Danimarka	5.400.000	270.000	5
Fransa	62.300.000	5.500.000	9
Hollanda	16.300.000	945.000	5.8
İngiltere	58.800.000	1.600.000	2.8
İspanya	43.100.000	1.000.000	2.3
İsveç	9.000.000	300.000	3
İtalya	58.400.000	825.000	1.4

Avrupa'nın bir çok ülkesinde Müslümanlara karşı politikalar son 5 yılda "dışlayıcı" bir mahiyet kazanmıştır. Avrupa'da İslam konusunun iki önemli ismi olan W. Shadid ve P. S. Van Koningsveld'in kendi çalışmalarında verdiği bir örnek bu durumu göstermektedir.⁸ 1990'ların başında Fransız Danıştay başörtüsünden dolayı okuldan atılma olayında başörtülü öğrenciler lehine karar almış ve kararda "Müslüman kadını din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olan başörtüsünü çıkarmaya zorlamak, kadına karşı yapılacak en katı baskılardan biri kabul edilmelidir. Bu durum, kadın onuruna, onların dinî, insanî, ve bireysel özgürlüklerine saygıyı dillendiren Fransız değerleri ile çelişir" denilmiştir. Oysa 2004 yılına gelindiğinde, Danıştay'ın daha önceki özgürlükçü pozisyonunun tersine, Fransız meclisinden devlet okullarında başörtüsünü yasaklayan bir kanun geçebilmiştir.

Aynı şekilde, Avrupa'da azınlıklar için en uygun şartları sunan ülkelerden birisi olarak kabul edilen Hollanda'da son zamanlarda geleneksel "çokkültürlülük" politikaları tartışılmaya başlanmıştır. Bir yandan Kasım 2004'te Muhammed Bouyeri'nin İslam'da kadının yerini eleştiren bir film yapan Theo Van Gogh'u öldürmesi, diğer yandan Somali asıllı Ayaan Hirsi Ali gibi siyasetçilerin İslam-karşıtı politikaları toplumun belli bir kesiminde İslamî değerlerin Batılı değerler ile uyumunu sorgulayan bir anlayışın hakim olmasına neden olmuştur.

Avrupa'da Müslümanların dışlayıcı politikaların hedefi hâline gelmesinin önemli bir göstergesi de Müslümanların Avrupa'da yakın zamanlarda yapılan seçimlerde politize edilmiş olmasıdır. Avrupa'daki radikal sağ partiler, işsizliği ve ulusal değerlerin yozlaşmasını seçim kampanyalarının merkezine koymuşlar, ve bu sorunlara çözüm olarak da göçmen-karşıtı bir dizi politikanın hayata geçirilmesini önermişlerdir. Aynı zamanda aşırı sağ partiler göçmenlerle ilgili sorunlara getirdikleri önerilerde dışlayıcı ve ırkçı bir söylem kullanmışlar, AB idealleri arasında yerini bulan evrensel ilkeleri tamamen gözardı etmişlerdir. Sorunu siyasal müzakere ve uzlaşma temelinde çözmek yerine, kültürel

co.uk/2/hi/europe/4385768.stm adresinden ulaşılabilir.

⁸ W. Shadid ve P.S. Von Koningsveld, "Muslim Dress in Europe: Debates on the Headscarf," *Journal of Islamic Studies*, Cilt 16 Sayı 1, 2005, s. 58.

olarak göçmenleri dışlayan bir siyaset takip etmişlerdir. Müslüman göçmenler karşıtı söylemi siyasetlerinin merkezine koyan aşırı sağ partilerin seçimlerdeki başarıları Avrupa'da yükselmekte olan İslam-karşıtlığını yansıtmaları açısından anlamlıdır.

Mesela, Fransa'da Jean-Marie Le Pen liderliğindeki Ulusal Cephe, 2002 yılındaki parlamento seçimlerinde %11 oy almayı başarmış, yine aynı yıl içindeki başkanlık seçimlerinde Le Pen, Jacques Chirac ile birlikte solun adayı olan Lionel Jospin'i geride bırakarak ikinci tura çıkmıştır. Avusturya'nın radikal sağ partisi olan Jörg Haider liderliğindeki Avusturya Özgürlükler Partisi, 1999 yılı seçimlerinde %27 oy alarak koalisyon ortağı olmayı başarmıştır. Bu parti de kampanyasında göçmen karşıtlığını, Türkiye'nin AB'ye üye olmaması gerektiğini ve AB etkisinin Avusturya'da azaltılması gerektiğini savunmuştur. Bu partinin oy oranı 2002 seçimlerinde % 10'a düşmesine rağmen parti hâlâ koalisyon hükümetinin bir parçası olmaya devam etmiştir.⁹ Aynı şekilde aşırı sağcı ve göçmen karşıtı politikaların savunucusu Danimarka Halk Partisi, 2005 parlamento seçimlerinde oyların %13,2'sini alarak Liberaller ve Sosyal Demokratlardan sonra Danimarka'nın üçüncü partisi olmayı başarabilmiştir.

Son zamanlarda yapılmış araştırmalar, özellikle 11 Eylül sonrasında Avrupa'da Müslümanlar hakkındaki önyargıların arttığını, dışlayıcı ve ırkçı söylemlerin prim kazandığını göstermektedir. Mesela Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi'nde danışma statüsü bulunan Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu'nun Mart 2005 tarihli "AB'de Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık" adlı araştırmasına göre 1999 yılında İngiltere'de Müslümanların sadece % 35 ayrımcılığa uğradıklarını ifade ederlerken bu oran 2004 yılında % 80'e çıkmıştır. Almanya'da mülakat yapılan Almanlardan %80'den fazlası "İslam" kelimesini "terorizm" ve "kadınlara baskı" ifadeleri ile irtibatlandırmışlardır. Yine aynı rapora göre, İspanya'da Müslümanların cami açmalarını İspanyollar büyük bir dirençle karşılamakta, ve buna engel olmak için çok etkin kampanyalar düzenlemektedirler.¹⁰

İslam'ın Avrupa'daki yeri ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde bazı Avrupa ülkelerinin daha fazla göçmen girişini engellemek üzere göçmenlerle ilgili yasalarını katılaştırmaları da Avrupa'daki İslam-karşıtı trendin başka bir göstergesidir. 2005 Aralık ayında çıkardığı bir yasa ile Hollanda parlamentosu göçmenlerin ülkeye girişlerinden önce Hollanda dili ve kültürüne ilişkin bir vatandaşlık sınavından geçmesini zorunlu koşturmuştur. Bir çok gözlemciye göre bu yasa, evlilik yolu ile Hollanda'ya yerleşmelerin önünün alınmasını

⁹ Partinin lideri Jörg Haider, 2005 yılında bir grup arkadaşı ile birlikte partiden ayrılmış ve Avusturya'nın Geleceği için İttifak hareketini kurmuştur.

¹⁰ International Helsinki Federation for Human Rights, *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU: Developments since September 11*, IHF, Vienna, 2005.

hedeflemektedir. Bu yasadan AB üyelerinin, ABD ve Kanada vatandaşlarının muaf tutulması bunun muhatabının Türkiye ve Faslı müslümanlar olduğunu göstermektedir.

Avrupa Birliği, ulus-devletlerde artmakta olan İslam-karşıtı eğilimler konusunda net bir tavır geliştirememiştir. Aslında bu durum Avrupa'da 1992 Maastricht anlaşmasından bu yana sıkça tartışılan "Avrupa vatandaşlığı" ile ilgili tartışmalar gözönünde bulundurulduğunda AB açısından çelişkili bir durumdur.¹¹ Avrupa entegrasyonu eksenli tartışmaların en önemli konularından birisi de ulus-devletlere aidiyetin yanısıra yeni bir "Avrupalılık" kimliğinin oluşturulmasıdır. Ancak Birliğin, göçmenlerin sorunlarına kayıtsız kalışı, AB'yi onlar için hem ulus-devletlere karşı sorunlarının çözümünde bir baskı aracı olarak kullanma hem de kendi siyasî mücadeleleri için yeni bir siyasal alan olmaktan alıkoymuştur. Birliğin Müslüman göçmenlerin sorunları ile ilgili kayda değer en önemli girişimi, 1986'da kurulan ve 2001'de lağvedilen Avrupa Parlamentosu bünyesindeki "Göçmen Forumu" olmuştur. Bu forum göçmenlerin kendi yaşadıkları ülkelerde farklı farklı sorunlarla yüzleşmelerinden dolayı ortak bir gündem oluşturmakta başarılı olamamıştır.¹² Ayrıca Müslüman göçmenlerin kendi aralarındaki etnik köken ve dinî anlayış farklılıkları da birlikte örgütlenerek hak mücadelesine girmelerini engellemiş, siyasî açıdan ellerini zayıflatmıştır.¹³

Kısacası, Avrupa'da 11 Eylül'den sonra yükselmekte olan İslam karşıtlığı, Avrupa Müslümanlarının buldukları ülkelerdeki entegrasyonlarını olumsuz etkilemiştir. Tam da Müslüman göçmenlerin toplumsal hayatın farklı alanlarında görünürlüklerinin arttığı bir dönemde İslam karşıtı bir direncin güçlenmesi Avrupa'nın temsil ettiği evrensel değerlerle çelişmektedir. Bugün Avrupa ülkeleri sosyal ve siyasî alanda uzun tarihi süreç içinde elde ettikleri değerlerle test edilmekte, derin bir kimlik krizi yaşamaktadırlar. İslamın kamusal hayattaki varlığına tepkiler, Müslüman göçmenlerle ilgili konuların aşırı sağ tarafından politize edilmesi, göçmenlere karşı ırkçı ve dışlayıcı tavırlar ve bunun yansıtıldığı yeni göçmen yasaları ve AB'nin bu sorunlar karşısındaki kayıtsızlığı Avrupa'nın bu testi geçmekte zorlanacağını bazı belirtileridir.

¹¹ Avrupa vatandaşlığı ile ilgili bir çok çalışma bulunmakla beraber bu konudaki felsefî tartışmaları takip etmek isteyenler için en önemli kaynak *European Journal of Social Theory* dergisidir.

¹² Bu konu ile ilgili olarak bakınız: Riva Kastoryano, *Negotiating Identities: States and Immigrants in France and Germany*, Princeton University Press, Princeton, 2002, s. 172-173.

¹³ Göçmenler arasındaki etnik ve dini farklılıkların göçmenlerin örgütlenmelerine etkisi ile ilgili yakın zamanda yapılmış bir çalışma için bakınız, Carolyn Warner ve Manfred Wanner, "Religion and the Political Organization of Muslims in Europe," *Perspectives on Politics*, Cilt 4 No 3, 2006, s. 457-479.

Türkiye'nin AB Üyeliği Eksenindeki Tartışmalar

Türkiye'nin AB üyeliği eksenindeki tartışmalar Avrupa'da İslamın serancomesi ile ilgili algılamalara ışık tutması açısından önemlidir. Nitekim, Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanlar ile Müslüman göçmenlerin Avrupa'nın geleceği için tehdit olduğunu düşünenlerin aynı zümrelerden olmaları bu iki konunun Avrupa'da İslam ile ilgili analizlerde birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini göstermektedir. Nilüfer Göle'nin de tespit ettiği gibi, adeta Türkiye'nin AB üyeliğinin referandumuna sunulması olarak algılanan Avrupa anayasası'nın İslamın kamusal alanda en çok tartışıldığı iki ülke olan Fransa ve Hollanda'daki oylamalarda reddedilmesi tesadüf değildir.¹⁴ Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili tartışmalar, başından beri siyasî değerler etrafında oluşturulmaya çalışılan AB politikalarının İslamın görünürlüğü ile yüzleştiği durumlarda nasıl bu çizgiden saparak "kültürel" kodlarla tanımlanma eğilimine doğru gittiğinin apaçık bir göstergesidir.

Fransa eski Cumhurbaşkanı ve Avrupa anayasasını tartışmak üzere kurulan Avrupa'nın Geleceği Konvansiyonu'nun başkanı Giscard d'Estaing'in AB anayasasında Hıristiyanlığa vurgu yapılıp yapılmaması ile ilgili tartışmaların en hararetli zamanında Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili yaptığı açıklamalar bu çelişkiyi göstermesi açısından önemlidir. D'Estaing, "Türkiye bir Avrupa ülkesi değildir, başkenti Avrupa'da değildir. Başka bir kültürün, başka bir hayat tarzının parçasıdır. Onun AB ile entegrasyonu Avrupa'nın sonu olacaktır" diyerek kadim bir tartışmayı yeniden alevlendirmiştir.¹⁵ Başta Almanya'daki Hıristiyan demokratlar ve Avusturya'daki muhafazakarlar olmak üzere Avrupa ülkelerindeki merkez sağ partilerin Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkması ve "ayrıcılık üyelik" formülünü ortaya atmaları bu tartışmanın daha somut politikalara dökülmüş halidir.

AB ile üyeliğin siyasî ve ekonomik ölçütleri olan Kopenhag kriterlerinin (hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisinin işlerliği, demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması ve tanınması), 2004 yılında Birliğe üye olan ülkelere uygulanış biçimi ile Türkiye'ye uygulanış biçimi arasında bariz farklılıklar bulunmaktadır. Daha önceki ülkelerde bu şartları garanti eden yasal gerekliliklerin yerine getirilmesi yeterli bulunmuş, bu yasal düzenlemelerin uygulamaları üzerinde çok durulmamış, söz konusu ülkelerin uygulamaya yönelik taahhütleri ile yetinilmiştir. Türkiye örneğinde ise bu kriterlerin yerine getirilmesi ile ilgili beklentiler çok yüksek tutulmuş, bu konudaki yasal düzenlemelerin uygulamadaki sonuçlarının da görülmesi gerekliliği sık sık

¹⁴ Nilüfer Göle, "Europe's Encounter with Islam," *Contestations*, Cilt 13 No 2, (2006), s. 251.

¹⁵ Aktaran Göle, "Europe's Encounter with Islam," s. 254.

dile getirilmiştir. Dahası bu konuda “ciddî bir ihlalin bulunması durumunda” müzakerelerin askıya alınabileceği 3 Ekim 2005’te Türkiye ile müzakereleri başlatan belgede yer almıştır.

Geçen yıl 3 Ekim’de Türkiye ile müzakerelerin başlatılması konusunda yaşanan kriz AB ülkelerinin Türkiye’nin üyeliği ile ilgili ekonomik ve siyasî kriterlerin haricinde kültürel etkenleri de dikkate almak konusunda yaşadıkları çelişkileri ve gerilimleri yansıtmaktadır. AB ülkeleri, yoğun görüşmelerin ardından Türkiye ile müzakerelerin başlatılmasına karar vermiş olsalar bile müzakere sürecinde “kültür uyum(suzluğu)” ile ilgili tartışmaların sık sık su yüzüne çıkacağını söylemek kehanet olmasa gerek. Nitekim müzakereleri başlatan anlaşma metninde bile “müzakerelerin illa da üyelikle nihayete erdirilemeyeceğine” vurgu yapılmış ve “AB’nin hazmetme kapasitesi üyelik sürecinde göz önünde bulundurulacaktır” gibi muğlak bir ifade ile Türkiye’nin üyeliğinin “uzun, zorlu ve dolambaçlı bir süreç” olacağı ima edilmiştir.¹⁶

Avrupa kamuoyunun ve devletlerinin Türkiye karşısındaki bu çelişkili tutumu, çalışmamızın başında referansta bulunduğumuz teorisyenlerin yaklaşımları açısından da sorunludur. Stratejik çıkarlar açısından değerlendirildiğinde Türkiye’nin muhtemel bir AB üyeliği diğer ülkelerin çıkarlarına uygun gözükmemektedir. Türkiye, geniş nüfusu ile AB ülkeleri için önemli bir pazar konumundadır. Dahası Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile olan özel ilişkileri sayesinde uluslararası politikada ABD hegemonyasına mahkum olan AB’nin ABD’ye alternatif bir güç olarak ortaya çıkmasında Türkiye üyeliğinin yadsınamaz katkıları olacaktır. Muhtemel bir üyelik durumunda Türkiye’den AB ülkelerine işgücü akını olacağına, bu durumun ise AB ülkelerini endişelendirdiğine dair iddialar önemli olmakla birlikte bu sorun AB ülkeleri açısından çözümsüz değildir. Nitekim işgücü dolaşımının üyelik ile birlikte hemen serbest bırakılmaması, bunun zamana yayılması AB’nin alışık olmadığı bir seçenek değildir.

Jose Casanova, birçok Avrupalının Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini yerine getirerek üyeliğe hazır hâle gelmesinden korktuğunu, Türkiye siyasî kriterleri yerine getirerek AB üyeliğine yaklaştıkça kültürel şartların devreye girdiğini belirterek Avrupalıların kimlik krizine işaret etmektedir.¹⁷ Buna göre AB, yılların birikimi olan dışa-dönük, kapsayıcı, evrensel siyasal değerleri ile üzerinde tam mutabakata varılması bile zor olan daha “dışlayıcı ve etnosentrik” değerler arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye’nin AB içinde varlığının hazmedilmesi Avrupalıların ikinci dünya savaşından bu yana uzun bir zamandır kurgulamaya çalıştıkları, soğuk savaşın bitiminden sonra

¹⁶ Jose Casanova, “The Long, Difficult, and Tortuous Journey of Turkey into Europe and the Dilemmas of European Civilization,” *Contestations*, Cilt 13 No 2, 2006, s. 234-247.

¹⁷ *Ibid.*, s. 236.

da hız verdikleri insan hakları ve demokrasiyi temel alan kapsayıcı medeniyet tahayyüllerinin test edilmesi olacaktır. Avrupa'nın bu testte sınıfta kalması "AB Projesi"nin "Avronasyonalizm"¹⁸ esir düşerek bu zamana kadar ulaşmaya çalıştığı değerleri ile çelişmesi anlamına gelecektir.

Artan İslam Karşıtlığının Nedenleri

Hem ülkelerin göçmenlere karşı olan siyasetlerinde hem de Türkiye'nin AB üyesi eksenindeki tartışmalarda gün yüzüne çıkan, Avrupa'yı "siyasi" olandan "kültürel" olana doğru kaydıran İslam-karşıtlığının nedenleri nelerdir? Son yıllara damgasını vuran bu dönüşüm yapısal, stratejik ve tarihî nedenlerin etkileşimi ile açıklanabilir. Bu çerçevede Avrupa'da İslam karşıtlığının artmasının dört nedeni olduğu söylenebilir. Öncelikle 11 Eylül sonrasında İslamın terör ve şiddetle anılır olması, ve bunun gerek basın tarafından gerekse entelektüeller tarafından sıkça dile getirilmesi Avrupa'da Müslümanlara karşı bir korkunun yayılmasına neden olmuştur.¹⁹ İslamofobia olarak bilinen bu trendi, Müslümanların hızla artan nüfusunun orta ve uzun vadede Avrupa'nın demografik yapısını değiştireceği korkusu iyice pekiştirmektedir. Timothy Savage, bugün Avrupa'nın yüzde 5'ini oluşturan Müslüman nüfusun 2050 yılında yüzde 20'lere ulaşacağını varsayıldığını belirtmekte, ve böylesi bir demografik gücün Avrupa siyasetinde çok etkin hâle gelebileceğini iddia etmektedir.²⁰ Bazı devletler demografik yapının değişimini sorun olmaktan çıkaracak unsurun Müslüman azınlığın katı bir entegrasyon politikası sayesinde asimile edilmesi olduğunu düşünmekte, bu çerçevede politikalar takip etmektedirler. Bu tavır bir karşı-tepkinin oluşmasına neden olmakta, kimlik eksenli kutuplaşmalar oluşturarak sorunu daha da derinleştirmektedir.

İkinci olarak, aşırı sağın Müslüman göçmenlerle ilgili sorunları iç siyasette stratejik bir kart olarak kullanması, sorunun siyasallaşmasına neden olmuş, bu durum İslam karşıtı söylemlerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Fransa, Avusturya ve Danimarka örneklerinde görüldüğü gibi aşırı sağ partiler, Müslüman göçmenlerin artışıyla işsizlik ve kültürel deformasyon gibi sorunlarla irtibatlandırmışlar, göçmen-karşıtı bir mobilizasyonun öncülüğünü yapmışlardır. Radikal sağ partilerin bu stratejilerinin işe yaraması merkezdeki ve soldaki partilerin oy kaygısıyla hareket etmesine neden olmuş

¹⁸ Riva Kastoryano, "Turkey/Europe: Space-Border-Identity," *Contestations*, Cilt 13 No 2, 2006, s. 285.

¹⁹ Mesela Olivier Roy'un son kitabı olan *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, New York, 2004, Avrupalı müslümanlar arasında şiddetin artışı konu almaktadır.

²⁰ Timothy M. Savage, "Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing," *The Washington Quarterly*, Cilt 27 Sayı 3, Yaz 2004, s. 25-50.

ve göçmen sorunlarına olan ilgisini de düşürmüştür. Bu durum bu partilerin göçmenlerle ilgili konularda net bir pozisyon almasına engel olmuş ve göçmen karşıtı dalga bu politik oyundan daha da güçlenerek çıkmıştır. Bu durum, Müslüman göçmenlere ve temsil ettikleri İslamî kimliğe duyulan nefreti artırmış ve “dışlayıcı” politikaların uygulanmasını mümkün kılmıştır. Nitekim Fransa’daki 2004 başörtüsü yasağında sol partilerin de yasağı desteklemesi iç siyasi hesapların bir sonucudur.

Üçüncü olarak Avrupa’daki İslam karşıtlığının başka bir nedeni de aşırı sekülerleşmenin dine ve dindarlara karşı küçümseyici bir tavra ve dışlayıcı politikalara neden olmasıdır. Özellikle Fransa gibi kurumlarını din karşıtlığına (anti-clericalism) dayalı bir gelenek içinde geliştirmiş ülkelerde dinin kamusal alanda görülmesi endişe ile karşılanmaktadır. Özellikle seküler sol, İslama karşı tavırlarında aslında tarihî olarak dine duydukları kaygılarla hareket etmektedirler. Casanova’nın ifadeleri ile Müslümanların kamusal alandaki görünürlüklerinde aşırı sekülerleri kaygılandıran, İslamın “yalnızca Hıristiyan ve Batılı olmayan öteki oluşu değil, bundan daha önemlisi Avrupa sekülerliğinin ötekisi olarak bizzat ‘dinî’ bir kimlik oluşudur.”²¹ Bu din karşıtı tutumun Fransız siyasal gelişiminin bir niteliği olması nedeniyle “dinî” olanın kamusal alandaki görünürlüğüne en sert tepkiler Fransa’dan gelmektedir. Ne var ki bu durum bu katı seküler anlayışın diğer Avrupa ülkelerinde de bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Bu anlayışın İslam karşısındaki en büyük eleştirileri İslamın modern Avrupa değerleri ile uyumlu olmadığına olan inançtır. Bu kesim özellikle Avrupa’nın liberal değerleri ile İslamın dünya görüşü arasında uyumsuzluk olduğu kanaatinde dirler.²²

Son olarak, Avrupa projesinin bir elit projesi olmaktan çıkıp üye ülkelerin halklarına inmeye başlaması ile birlikte tarihî ve kültürel önyargılarla yüzleşmek kaçınılmaz olmuştur. Bu yüzleşme ister istemez İslam karşıtlığını da beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi, AB siyasî ilkeler etrafında örgülenmiş bir proje olarak doğmuştur. Ne var ki uzun yıllar AB projesi halk kitlelerinin katılımını kısmî bir seviyede tutmuş,

²¹ Casanova, “The Long, Difficult, and Tortuous Journey of Turkey into Europe and the Dilemmas of European Civilization,” s. 244.

²² James Davison Hunter, Amerika bağlamında yaptığı araştırmalarında sekülerler ve dindarlar arasındaki hayat tarzlarından kaynaklanan karşılıklı güvensizliği incelemiş ve bu durumu “kültür savaşları” olarak adlandırmıştır. Hunter’a göre, dindarlar, sekülerleri akademi, medya ve devlet memuriyetlerini elinde bulundurmaları suretiyle kamusal söylemi belirleyen kendini beğenmiş, mütecaviz bir grup olarak tanımlarken, sekülerler de dindarları dinî bağnazlığın taşıyıcıları, kültürel geri kalmışlığın sembolü, bilimin ve bireysel özgürlüklerin düşmanı olarak tanımlarlar. Hunter’ın çalışmaları için bakınız: James Davison Hunter, *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York, 1991, ve *Before the Shooting Begins: Searching for Democracy in America’s Culture Wars*, New York, 1994.

daha ziyade devlet adamlarının inisiyatifleri doğrultusunda gelişmiştir. Hatta bu nedenle bir çok uzman tarafından AB projesinin demokratik meşruiyeti sorgulanmıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde AB entegrasyonunun derinleştirilmesi kapsamında halkın doğrudan katılımı önem kazanmıştır. Yeni bir Avrupalılık üst kimliğinin yaratılması elbette ki Avrupalı bir toplulukla mümkündür. Ancak tam bu dönemde AB ile müzakereler yapmak zorunda kalan Türkiye, Avrupa ülkelerinin kamuoylarını da arkasına almak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalmıştır. Aşırı sağ propagandanın varlığı ve tarihî olarak Türklerin Avrupa kimliğinin oluşumundaki “ötekilik” rolleri bu durumu sancılı bir sürece çevirmiştir. Aşırı sağın mobilize ettiği toplulukların tarihî önyargıları bir kenara bırakıp rasyonel motivlerle hareket etmeleri imkânsız değilse bile çok zordur.

Sonuç

Papa'nın İslam ile ilgili konuşmasına verilen tepkiler Avrupa'da 11 Eylül sonrası artan İslam-karşıtlığını su yüzüne çıkarmıştır. Avrupalıları kendilerini tanımladıkları değerlerle karşı karşıya getiren bu durumun en somut yansımaları Müslüman göçmenlerin karşılaştıkları sorunlar ve Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili tartışmalardır. En ironik nokta böylesi dışlayıcı bir tavrın hem Müslüman göçmenlerin hem de Türkiye'nin Avrupalılara en çok yaklaştıkları bir anda patlak vermesidir. İkinci ve üçüncü nesil göçmenler, Avrupa'nın sosyo-ekonomik hayatında önemli noktalara gelmeye başlamışlar, bu toplumlarla entegrasyonlarında önemli mesafeler katetmişlerdir. Türkiye ise Kopanahag kriterlerini yerine getirmiş, Avrupa ile üyelik müzakerelerine başlamıştır. Aslında hem Müslüman göçmenler hem de Türkiye tarihin belki de hiç bir döneminde olmadığı kadar Avrupa'ya yakınlaşmıştır. Ne var ki bu yakınlaşma Avrupa'da derin bir krizi su yüzüne çıkarmıştır. Hâlâ insan hakları ve özgürlükler konusunda dünyanın en iyi yasalarına sahip olan Avrupalılar bugün bir ikilem içindedirler. Ya müzakere ve rasyonel akla dayalı “siyaset”i esas alıp savunageldikleri değerlerden taviz vermeyecekler, ya da tarihî ve kültürel önyargıları ile hareket edip içe kapanacaklar. Avrupa'nın hangi uca doğru gideceğini bize en iyi zaman gösterecek.